

Heraldiikalla viestitettiin merkittäviä asioita

Peter Coss ja Maurice Keen (toim.), *Heraldry, Pageantry and Social Display in Medieval England*. The Boydell Press. Woodbridge 2002. 278 s.

■ ”Heraldiikka on nykyään lähinnä harrastus, mutta ennen se oli vakava asia”, presidentti Mauno Koivisto toteaa kirjassaan *Venäjän idea*. Paitsi harrastus, heraldiikka eli vaakunaoppi, vaakunatiede ja -taide on myös historian aputiede, mutta kaiken kaikkiaan akateeminen mielenkiinto heraldiikkaan on kuitenkin ollut vähäistä. Viime aikoina heraldiikan asema on pyritty nostamaan uudelleen arvioitavaksi sen perinteisestä aputieteen roolista. Esimerkiksi ranskalainen heraldikko ja taidehistorioitsija Michel Pastoureau on katsonut heraldiikan tiettyine piirteineen muodostuvan yhä

enemmän itsenäiseksi tieteenalaksi.

Kahden englantilaisen keskiajan historioitsijan professori Peter Cossin ja Maurice Keenin toimittamassa teoksessa *Heraldry, Pageantry and Social Display in Medieval England* heraldiikkaa lähestytään sen erilaisten käyttömuotojen kautta. Kaikkiaan kahdessa toista esseessä eri tutkijat tarkastelevat heraldiikan roolia yhteiskunnallisissa hierarkioiden esilletuomisessa ja korostamisessa sekä seremonioissa keskiajan voimakkaasti visuaalisessa kulttuurissa. Teos pyrkii, annalistien käsitettä käyttäen, ”totaalihistoriallisempaan” kokonaisnäemykseen heraldiikan käytöstä aiempien hajanaisien erityistutkimusten sijaan. Kirjan aikarajaus asettuu noin vuosiin 1200–1500.

Professori David Crouch käsittelee artikkelissaan heraldiikan syntyvaiheiden ajoittamisen problematiikka. Nykyinen konsensus ajoittaa sen noin 1100-luvun puoliväliin. Erilaisia esiheraldisia tunnuksia oli tietysti käytössä, mutta heraldiikkaa vaakunoista muodostui niiden täyttäessä tunnusmerkit: henkilöihin liittyvä, vaakunakilvelle kuvattu, yleensä perinnöllisten tunnusten symbolijärjestelmä. Crouch tarkastelee heraldiikan syntyvaiheita suhteessa perhe- ja sukukäsitteiden muotoutumiseen. Esimerkkitapauksena, joka on ensimmäinen tiettyyn sukuun heijastuva heraldinen evidenssi, hän käsittelee vuonna 1093 kuolleen normanniparoni Roger de Beaumontin jälkeläisten angloranskalaista sinettiryhmää, joka ajoittuu 1120–1130-luvuille. Crouch esittää osittain

heraldiseen aineistoon nojautuen tuon perhe- ja sukukäsitusten olleen monimutkaisempia kuin esimerkiksi tunnettu ranskalainen historioitsija Georges Duby on teeseissään esittänyt. Asteet mahdollistivat tarpeen mukaan erilaisia esimerkiksi naislinjaisia painotuksia, jotka voitiin pukea myös heraldiikan kielelle. Crouch katsookin, ettei 1000–1100-luvuilla tapahtunut erityistä käännettä kohti mieskantaista perhemallia.

Myöhäiskeskiajalla heraldiikka oli elävää todellisuutta ja läsnä aikansa kaikissa medioissa. Heraldikkaa oli joka paikassa. Edvardiaanisisessa Englannissa se ilmaisi samalla yläluokan kulttuurisen hegemonian ja toimi ritariuden, avoliittoallianssien ja yhteiskunnallisen statuksen, ja samalla pois-sulkemisen, symbolisena ja ideologisena ilmentäjänä. Tendenssinä oli projisoida sukutausta esiheraldiseen aikaan apokryfisiin vaakunoin. Heraldikan tutkimuksen haasteena onkin yrittää lukea vaakunoiden visuaalisia viestejä kuten aikalaiset niitä lukivat – ja toisaalta välttää ylitulkinnat. Kytkeä kirjalliseen kulttuuriin syntyi luonnostaan, vaakunoiden maininnoista kirjoissa sekä niiden visuaalisen esityksen tueksi laadituista symbolisista selityksistä. Erityinen vaakunaselityskieli (*blason*) kehittyi vuoden 1300 paikkeilla, jonka jälkeen vaakunan ensisijainen malli ei ollut kuva vaan kirjallinen selitys.

Heraldikassa esiintyy leopardiksi nimetty tunnus, joka itse asiassa on, sen suomenkielisen termin mukaisesti, kohti katsova kävelevä leijona, rans-

kalaisittain *passant gardant*. Englannin kuningas Edvard III:n hautamuistomerkin Westminister Abbeyssa on kirjoitus *invictus pardus* (voittamaton leopardi). Se viittaa kuninkaan käyttämään henkilökohtaiseen symboliin, joka on paljolti jäänyt hänen perustamansa Sukanauharitarikunnan (*Order of the Garter*) varjoon.

Englannin kuninkaallisessa vaakunassa, joka on sekä kuninkaan henkilökohtainen että koko kuningaskunnan tunnus, on punaisella kilvellä kolme kultaista leopardia. Crécyin taistelun 1346 jälkeisessä retoriikassa Edvardiin alettiin viitata leopardina, arvatenkin siitä syystä että leopardi esiintyi kuninkaan taistelukentällä käyttämässä lipussa. Englantilaisten retoriikassa ranskalaiset viholliset olivat puolestaan paitsi raakoja myös kyykäärmeitä, kettuja, susia ja seireenejä.

Luonnolliseen leopardiin keskiajalla liitetyt mielikuvat olivat lähinnä negatiivisia. Leijona taas nähtiin eläinten kuninkaana, Kristuksen symbolina, rohkeana ja voimakkaana eläimenä. Edvard omisti sekä oikeita eläviä leijonia että leopardia, jotka oli ilmeisesti tarkoitettu sotaretkillä käytettäväksi maskoteiksi. Tämä vahvisti kuninkaan assosioitumista vahvaan eläimeen, eläinten kuninkaaseen. Eräissä turnajaisissa Edvard esiintyi salanimellä ”Monsieur Lionel”, jolloin ritarin todellinen henkilöllisyys ei varmasti jäänyt kenellekään epäselväksi. Nimi Lionel viittasi lisäksi yhteen kuningas Arturin ritareista. Kaiken tämän huipentumaksi yksi Edvardin pojista sai nimekseen Lionel. Ja kun Edvard kuoli, kuoli

”voittamaton leopardi”, vaikka varsinaisena tunnuksena se olikin hänen käytössään lyhytaikainen.

Keskiajan maallinen yhteiskunta oli pitkälti lukutaidoton. Selkeinä visuaalisina tunnuksina vaakunat edustivat auktoriteetin ja hallintokoneiston läsnäoloa, kontrollia ja poliittisia aikeita. Kasvava byrokraatia lisäsi heraldisten sinettien käyttöä. Heraldisilla tunnuksilla oli merkitystä myös kansallistunteen edistämisessä. Toisin kuin Ranskassa Englannissa kuninkaallisen vaakunan tunnusten leopardien ei esitetty olevan jumalallista alkuperää, vaikka esimerkiksi eräissä piirroksessa esitetäänkin Edvardin saavan Englannin vaakunan itseltään Pyhäältä Yrjöltä.

Ranskassa tilanne oli toisenlainen. Myöhäiskeskiajan Ranskan osalta vastaavia symbolien ja myyttien käyttöön liittyviä kysymyksiä – esimerkiksi Ranskan liljaa ja pyhimyskultteja – sekä erityisesti niiden vaikutusta kansallistunteen muodostumiseen on käsitellyt professori Colette Beaune englanniksikin käännettyssä teoksessaan *Naissance de la nation France* (1985); *The Birth of an Ideology. Myths and Symbols in Late-Medieval France* (1991).

Osana Englannin ja Ranskan satavuotiseen sotaan liittyviä vihamielisyksiä Englannin kuningas Edvard III otti vuonna 1340 käyttöön Ranskan kuninkaan tittelin ja vaakunan. Se viestitti selkeästi hänen itse julistettua asemaansa sekä ilmensi dynastiset ambitionit ja sodanaikaiset. Huomiotavaa on, että Englannin kuningas sijoitti Ranskan liljat vaakunassaan etusijalle ennen

englantilaisia leopardeja. Kansan keskuuteen viesti kuninkaan hankkeesta levisi esimerkiksi rahoihin kuvatun vaakunan välityksellä. Ranskalaiset kokivat liljojensa varastamisen olevan raskas rikos ei vaan kuninkaansa henkilöä vaan ennen kaikkea myös tämän asemaa kohtaan.

Ehkä eräänlaisena vastavetona Englannin kuninkaan teolle, Ranskan kuningas Kaarle V vähensi vuonna 1365 Ranskan vaakunan liljojen määrän kolmeen, jolloin ne voitiin yhdistää Pyhään Kolminaisuuteen. Dynastisten väitteiden tueksi Englannissa laadittiin Ranskan kuninkaallinen sukupu, jossa Pyhä Ludvig ja Ranskan liljat ovat keskeisessä asemassa, ja joka tietysti osoitti Edvard III:n Ranskan kruunun lailliseksi perijäksi. Kun englantilaisten Ranskan sotaretki alkoi kääntyä tappiolliseksi, vähensivät he Ranskan liljojen käyttöä ja turvautuivat niiden sijasta kansallisyhmykseensä Pyhään Yrjöö, joka nostettiin entistäkin keskeisempään asemaan. Tämä eräänlainen symbolitason ”liljojen 461-vuotien sota” päättyi lopulta vasta osana Pariisin rauhaa vuonna 1801, jolloin Englanti luopui vaakunassaan olevista Ranskan liljoista ja kuningas Yrjö III Ranskan kuninkaan tittelistä.

Kaikki tuntevat ruusujen sodan, jossa Yorkin suku tunnuksenaan valkoinen ruusu ja Lancasterin suku tunnuksenaan punainen ruusu taistelivat keskenään. Onnellisena loppuna Henrik VII yhdisti sodan päätyttyä vuonna 1486 valkoisen ja punaisen ruusun toisiinsa ja loi näin Tudor-ruusun.

Yorkin suku käytti valkoista ruusua tunnuksenaan ruusujen sodissa, mutta ”Lancasterien punainen ruusu” ei lie ne tosiasiallisesti ollut kovin yleinen vielä sodan aikana. Sen kuuluisuus perustuu lähinnä vain siihen Henrik VII:n nerokkaaseen eleeseen, joka noudatti periaatetta ”merkit ja symbolit puhuvat sanoja äänekämmmin”. Vastineeksi olemassa olevalle Yorkin valkoiselle ruusulle luotiin ns. Lancasterin punainen ruusu, jotka voitiin sitten onnellisen rauhan ja harmonian symboliksi yhdistää Tudor-ruusuksi. Yksinkertaista heraldista propagandaa parhaimmillaan! Propaganda-käsitettä on kuitenkin käytettävä varoen. Monet symboleihin liittyvät ilmiöt, jotka nykynäkökulmasta tulkittuna näyttävät propagandistisilta olivat useasti aikalaisille uskonnollisine yhteyksineen totisinta totta.

Hautamuistomerkit olivat keskiajalla paitsi vainajan myös perheen kunnian pysyviä muistomerkkejä. Ne muodostivat eräänlaisen linkin elävien ja kuolleiden välille ja olivat samalla keskeisiä sukujen legitimaatiostrategioissa, joilla pyrittiin varmistamaan asema eliitissä. Uskonnollinen aspekti oli myös vahva: *orate pro anima* (rukoile sielun puolesta) alkoivat monien epitafojen tekstit. Englannille ominaisin muistomerkkityyppi oli pronssiin kaiverrettu levymäinen hautamuistomerkki (*brass*), joita on säilynyt 7 000 kappaletta. Mahdollisesti niitä oli alun perin jopa 50 000. Ne olivat suhteellisen huokeita hankkia ja ne olivatkin suosittuja myös aateliston ulkopuolella. Niitä hankkivat niin lakimiehet, porvarit

kuin yliopistomiehetkin. Osa tilasi brassin itselleen jo eläessään, toiset tyytyivät jättämään testamenttinsa toimeenpanijoille yksityiskohtaiset ohjeet muistomerkin heraldisesta kuvaohjelmasta. Tärkeää ei ollut niinkään kuvattavan hahmon näköisyys vaan vainajan aseman osoittaminen heraldisilla ja muilla tunnuksilla.

Keskiaikaisia kylpyritareita (*the Knights of the Bath*) käsittelevä artikkeli valottaa kuninkaan ja ritarisäädyn suhdetta sekä visuaalisen seremonian merkitystä ja voimaa. Tämän erityisen ritarin arvon lisämäärä ”kylpy” viittaa ritariksi lyöntiä edeltäneenä iltana toimitettuun rituaalikylypyn. Kyseessä oli leimallisesti kuninkaallinen suosionosoitus, symbolinen tunnustus, jonka tarkoitus oli eräällä tavalla sitoa aristokraattista eliittiä. Sen täyttämä palkitsemisen tehtävä oli kuitenkin laajempi – kylpyritarien määrää ei rajoitettu – kuin esimerkiksi vielä tuolloin puhtaasti sotilaallisella Sukkanauhatarikunnalla. Jostain syystä tästä keskiaikaisesta kylpyritariuden traditiosta juurensa juontava, vuonna 1725 perustettu ritarikunta *The Most Honourable Order of the Bath* on Suomen valtiokalenterissa suomenmennetty omituiseen muotoon ”Bathin ritarikunta”, vaikka sen nimi ei mitenkään viittaa Bathin kaupunkiin vaan juuri rituaalikylypyn.

Ritariudesta muodostui yleinen kunnian ideologia. Eräs teoksen artikkeleista tarkastelee ritariuden ja ritarikulttuurin roolia keskiaikaisessa lontoolaisessa porvariskulttuurissa. Se oli merkittävä jo kaupungin taloudellisen hyvinvoinnin

kannalta. Ritarius tuli esiin seremonioissa pormestarin miekkoineen ja kaupungin vaakunassakin, joka koostuu Pyhän Yrjön vaakunasta ja Lontoon suojeluspyhimyksen Pyhän Paavalin miekasta.

Vaakunoilla oli tärkeä tehtävän vallan oikeuttamisessa ja näkyvyydessä, hallinnon visuaalisessa kulttuurissa. Kaiken kaikkiaan heraldiikalla oli oma viestittävä ja hallinnon läsnäolosta kertova roolinsa sen muodostumisessa mitä me kutsumme nykyään valtioksi. Ilmenemismuotoina olivat niin rakennukset, seremoniat, virkamiesten tunnukset kuin rahat, sinetit ja merkit. Kuninkaallinen ikonografia johti vallan symbolit joko regaaleista – yksinkertaisimmillaan ja yleisimmillään kruunusta – tai vaihtoehtoisesti ritarillisesta so-tilaallisuudesta, ja korosti kuninkaan henkilökohtaista hyveellisyyttä. Kaikki tämä tavoitettiin, ehkä rahoja lukuun ottamatta, kuitenkin vain hyvien ohuen kerroksen kansasta. Kuninkuuden henkilökohtainen leima oli vahva eikä ”valtio” ollut vielä mikään valtio.

Asian ydin on joka tapauksessa kuten Mauno Koivistokin sen tiivistää: ”Symboleita, joilla valtakunnat ja hallitsijat esiintyivät, ei ollut valittu vain niiden koristeellisuuden vuoksi. Heraldiiikan avulla viestitettiin merkittäviä asioita. Symboleilla lueteltiin saavutuksia ja viitattiin tuleviin pyrkimyksiin.” Näitä asioita Peter Cossin ja Maurice Keenin toimittama teos nostaa kiitettävästi esille tuoreen historiantutkimuksen uusien näkökulmien värittämänä.

Antti Matikkala